

Az élmény megmaradása és ellentétessége.

— Második közlemény. —

7. Tárgyunk további kifejtését egyelőre elhalasztva, most néhány oly speciálisabb tényre akarok rámutatni, melyekben két elvünk nézetem szerint megnyilvánul.

Közvetlen megnyilvánulásukat látom abban a tényben, — amelyet eddig a lélektan csak nehezen bírt rendszerébe illeszteni, és amelyről azért igen sok fejtegetés esett — hogy amit valamely körülménnyel együtt mindig vagy gyakran átéltünk, azt ezzel a körülménnyel együtt gyakran illuzóriusan is átéljük, t. i. olyankor is, amikor objektív föltételei nincsenek jelen. Ha pl. látogatót várunk, úgy lépteket hallunk akkor is, ha senki sem közeledik, sőt másnak a hangjában a várt látogató hangját véljük felismerni, stb. Épen így a látás terén is; a szokásost látjuk akkor is, amikor nincs jelen, pl. nem vesszük észre a sajtóhibákat, stb.

Elveink érvényesülését vélem feltalálni abban a könnyen megfigyelhető tényben is, hogy (éber) álmodásaink abban a mértékben öltik magukra valóságos élmények jellegét, amely mértékben a nekik ellentmondó valóság tudatunkban elhalványul.

A hipnagógikus hallucinációkról is könnyen észrevehetjük, hogy akkor jelennek meg, mikor a valóság ellentmondó élményei eszméletünkben enyésznek, és hogy viszont eltűnnek, ha magunkat a fél-álomból kiszakítva, ismét a valóságra eszmélünk. Ez alapon elveinkben az álmodás is megtalálja magyarázatát. *)

*) Lásd erre vonatkozólag: Taine *De l'Intelligence* című munkáját is.

Bővebb fejtegetés nélkül ugyan, de bátorkodom még ideiktatni azt a sejtelmemet is, hogy ez a két elv megoldását adja annak az eddig meg nem oldott kérdésnek is, hogy a gyakorlat mért fokozza a megkülönböztető képességet.

Ezekhez a tényekhez végre még egy a negatív élményekre vonatkozó megfigyelést akarok fűzni. Midőn mostani tárgyunk körül vizsgálódva, szándékosan próbáltam magamban negatív élményeket felidézni (pl. a világosságba pillantva, azt, hogy nincs sötét, a csendre figyelve, hogy nincs zaj, egy ablakra tekintve, hogy nem áll abban senki), észrevettem, hogy legtöbb esetben túlságos erősen idéztem fel azt, aminek negatívumát átélni kívántam, és ezzel akadályoztam e negatív élménynek tiszta, határozott fellépését, és majdnem ellentétes hallucinációt váltottam ki. Ebből azt a tényt tanultam meg, hogy jobban át kell engednem magam a valóságnak, ha azt akarom, hogy a kívánt negatív élmény tisztán és határozottan fellépjen. Ezen átengedés folyamán a jelenlevő ellentétes tárgynak speciális pozitív jellegét is átéli az ember (amikor t. i. az ellentétes tárgynak ilyen specialitásai vannak, ami pl. a csönd esetében nem áll, míg az utolsó példában az ablak sötétsége vagy egy függöny szerepelt ily ellentétes tárgyként).

Mindezek a tények nézetem szerint két elvünknek és 1. tételünknek tapasztalati bizonyítékai.

8. Beszélhetünk élményeknek fenomenális (nem aktuálisan győzedelmes) létéről vagy legalább fenomenális túlsúlyáról is, hasonló értelemben, mint amelyben fenomenális biztosvárásokról, illetőleg varásoknak az ellentétes várások fölötti fenomenális túlsúlyáról beszéltünk. Mert a két egymás ellen működő reális élmény vagy aktuális élményre való hajlandóság nem marad minden körülmények között egyenlő erős, amint ezt éppen a hallucinációk és illúziók föllépése is mutatja. Nyilvánvaló, hogy egyik élménynek túlsúlyát a másikkal szemben ugyanazok a körülmények idézik elő, amelyek a várásnak túlsúlyát az ellentétes várással szemben létrehozzák (4. szakasz). Sőt, mi több, egy élmény túlsúlya az ellentétes élménnyel szemben nyilvánvalóan ugyanaz a tény, mint a megfelelő várásnak túlsúlya az ellentétes várással szemben; amit a nem jelen időre és nem jelen helyre vonatkozólag a várás túlsúlyának nevezünk az ellentétes várással szemben, ugyanaz a jelen időre és jelen helyre vonatkoztatva az élmény túlsúlya az ellentétes élménnyel szemben.

Az előbbi szakaszban említett illúziók az élmény megszokásának túlerejét jelentik nemcsak az ellentétes élmény szokásával szemben,

hanem a jelenlevő külső objektív körülményekkel szemben is. E túlkapas abnormis, de lehetséges. Megkönnyíti azt azoknak az objektív, külső körülményeknek, amelyek rendesen amaz élmény győzelmét biztosítják, a hasonlósága a jelenlevő objektív, külső körülményekhez, mert ez a hasonlóság annyit jelent, hogy kisebb az ellentétes erő. Az illúzió különvilágot teremt annak számára, akit ér. (V. ö. föntebb, 5. szakasz.)

9. Természetesen az aktuális varasokkal analóg aktuális élményeink is vannak; hiszen közönségesen csak ezeket nevezik élményeknek.

Az aktuális élményekről is áll az, amit az aktuális varasokról mondtunk (3. szakasz), nevezetesen hogy csak fenomenális meggyőződések ellentétéként, mint ezeket megváltoztatok lépnek fel, és hogy aktualitásuk, az eszméltre gyakorolt benyomásuk nagysága e változással arányos. A pusztán reálist, amelynek ellentéte soha sem volt jelen, egyáltalában nem vesszük észre. Amit gyakran átéltünk, azt önkénytelenül kevésbé vesszük észre. Ellenben minél ritkább valami, annál jobban feltűnik. Különösen a gyakran átélteknek részeit, elemeit nem veszünk észre vagy csak kevésbé, megfelelően annak, mit a 4. szakaszban az asszociáció hatásáról mondtunk.

Ha valamit szándékos megfigyelésre vesszünk észre, és ha ezt a megfigyelést az a kétség előzi meg, hogy vajjon az a tárgy jelen van-e vagy nincs, akkor szintén megváltozott egy fenomenális ellentétes (lehetőségi) meggyőződésünk. Ha azonban szándékosan olyasvalamit figyelünk meg, aminek jelenlétéről már meg vagyunk győződve, akkor az introspekciónak azt mutatja, hogy ilyenkor *quasi* a kételkedés állapotát kényszerítjük magunkra, és hogy ilyenkor nem keletkezik igazi, határozott észrevétel, hanem csupán az észrevételhez hasonló eszméleti állapot, *quasi*-észrevétel. Nem támadhat bennünk meggyőződés arról, amiről már meg vagyunk győződve.

A fenomenális meggyőződés, amelyet egy aktuális élmény megváltoztat, nem várás, hanem reális és fenomenálisán még nem egészen legyőzött élmény. Az élmények mezejére, a jelen időre, a jelen helyre és a jelen körülményekre vonatkozólag várás nem lehetséges.

Azt, amit cáfolatlanul vagy bizonyos gyakran átélt körülmények között cáfolatlanul átéltünk, azt — mint mondtuk — a különben elégséges külső, objektív föltételek dacára sem éljük át újból. Ezek a külső, objektív tények tehát nem okoznak változást eszméletünkben. Ez mutatja épen, hogy a fenomenális élmény egyenlő avval az állapottal, amelybe az aktuális élmény a lelket (vagy az idegrendszert) különben ejtené: egyensúly áll fenn. Aki azt gondolná, hogy a fenomenális élménynek, ha joggal nevezzük így, azonosnak kellene

lennie az aktuális élménnyel, azt arra figyelmeztetem, hogy az előbbinél hiányzik a változás, a *status nascendi*. Az aktuális élménynek a fenomenális élmény jelenléte következtében való kimaradását nevezhetjük fenomenális ráismerésnek is; eszmélés nélkül ráismerünk valamire, amikor semmi különbségre sem eszmélünk.

Mindenesetre megengedem, hogy nehezebb belátni, hogy fenomenális élményeink vannak, mint azt, hogy vannak fenomenális varasaink, és hogy épen nem könnyű belátni, hogy a kettő egy és ugyanaz a dolog. A következő további elemzés remélhetőleg megszünteti ezt a nehézséget.

A várás mindig más időre, más helyre, más körülményekre vonatkozik, mint ami jelen van; a jelen időre, a jelen helyre, a jelen körülményekre vonatkozólag várás lehetetlen; az ezekre vonatkozó meggyőződésnek, ítéletnek szükségképpen élmény jellege van. A más idő, más hely, más körülmények másságának tudata az átélés, az élmények körébe esik; e másságnak tartalmi ellentét az értelme; e másság azt a negatív ítéletet tartalmazza, hogy: az az idő, az a hely, azok a körülmények most nincsenek jelen. Az ő átélésüket a jelen idő, jelen hely és jelen körülmények élményei (tartalmilag) legyőzik. Legyőzött élmények vannak jelen. Valamely ténynek ama más időben, helyen és körülmények közt való várása azt jelenti, hogy ez a tény ama legyőzött élményeknek egyik tulajdonsága; azokon a legyőzött élményeken belül ezen ténynek átélése győzött az ellentéte fölött. Varassá csak az teszi, hogy amaz idő, hely és körülmények élménye le van győzve; osztozik ezeknek vereségében. Amikor ezek győznek, amikor bekövetkezik az illető időpont, az illető hely és körülmények (amikor rájuk ismerünk, mint ama föltételek vagy képzetek teljesedésére), akkor a bennük foglalt várás evvel már fenomenális élménnyé változik; az egyértelmű külső objektív körülményeknek nincsen rajta változtatni valójuk; nem tűnik föl; csak fenomenális ráismerés következik be. Aktuális ráismerés önkénytelenül csak akkor lép föl, ha a várás nem volt biztos; az nem az objektív külső körülmények és az azokkal egyértelmű várás összetalálkozásának eredménye, hanem a még nem egészen legyőzött ellentétes várásnak visszahatása, mely várás most győzetik le. A jelen időn, helyen és körülményeken kívül (amelyre nézve a kérdés el van döntve) minden időre, minden helyre és minden körülményekre vonatkozólag csak lehetőségvárásaink vannak; ezek eldöntése mindig aktuális élmény. Minden időre, minden helyre, minden körülményekre vonatkozólag csupán a cáfolatlanul és csak reálisan átélteket várjuk biztosan, de csak reálisan. De ezeket aktuálisan soha át nem éljük.

A várás tehát (és ez nemcsak a fenomenális, hanem a reális varasra is áll) legyőzött élmény, de csak közvetve legyőzött élmény; oly élmény, a melynek legyőzöttsége onnan ered, hogy az idő, a hely, a körülmények, amelyekre vonatkozik, és amelyekbe tárgya tartozik, le vannak győzve. A várás is az átélés körébe tartozik annak folytán, hogy az időt, a helyet és a körülményeket, amelyekre vonatkozik, nem jelenlevőknek éljük át, negatívumukat éljük át. Az élmény az általános fogalom, a várás annak egyik neme. E tény megállapítását már az az egyszerűsítés is ajánlatossá teszi, amivel jár. Két fajta meggyőződés van, amelynek nem érzetek, hanem képzetek a hordozói. Az egyik osztályba tartoznak a negatív élmények, amelyeknek az a tartalmuk, hogy valami nincs jelen. Ezeknél nyilvánvaló, hogy egy ellentétes élmény tartalmilag legyőzte a kérdéses élményt, és ez érthetővé teszi, hogy az érzet képzetté gyengült. A másik a várások és emlékezések osztálya.*) Itt látszólag nem győzött valamely ellentétes élmény, és azért különösnek, csodálatosnak tűnik, hogy ezeket a meggyőződéseket is ugyanaz a képzet hordozza, a mely az előbbieket, mert úgy tetszik, hogy ugyanazt a következményt így két teljesen különböző körülmény okozza. Ha azonban felismerjük, hogy ebben az esetben annak az időnek, annak a helynek, azoknak a körülményeknek, amelyekre a várás vonatkozik, élményét a jelen idő hely és körülmények élménye tartalmilag legyőzte: akkor ez a különös látszat eltűnik; a legyőzésnek, az érzet képzetté gyengülésének csak egy módja marad, t. i. az ellentétes élmény által való legyőzés, amely természetes. Ezzel a várás is az átélés birodalmába kerül; része egy negatív élménynek. A várás is azt mondja: „Az abban az időben, azon a helyen és ama körülmények között értett dolog (ezekkel együtt) nincs itt, de azon időben, helyen és körülmények között jelen van (lesz, volt).”

A következő kimondott eset talán alkalmas lesz arra, hogy a mondottakat kiválóan szemléletessé tegye. Valaki éjszaka fölébred és a szobát, mint rendesen, sötétnek találja; az ablak faburkolatát t. i. esténként bezárják. Az éjjeli szekrényen álló villamos lámpa csavarán fordít egyet, hogy világosságához jusson, de hiába, nem lesz világos. Azt találja, hogy „a lámpa nem ég, nincs áram”. Azonban eszébe jut orvosának figyelmeztetése, hogy szembaja következtében hirtelen megvakulhat. Ennek következtében most ezt gondolja: „A lámpa bizonyára ég, de én megvakultam”. Hogyan fejezzük ki már most annak okát, hogy ugyanaz az

*) A lehetőségi élmény esetében (lásd fentebb 229. old.) épen az a kérdés, hogy érzet vagy képzet van-e jelen. Az a tény, hogy ez a kérdés lehetséges, szintén azt mutatja, hogy az átélés és várás közötti viszonyról való előadásunk helyes.

élmény előbb azt a meggyőződést keltette, hogy „a lámpa nem ég”; azután pedig azt a meggyőződést, azt a várást, hogy „a lámpa ég”? Mind a két meggyőződés annak a reális élménynek (az arra az aktuális élményre való hajlandóságnak) legyőzetésén alapult, hogy „a lámpa ég”; a második esetben azonban az illetőnek oly körülmény (a megvakulás) jutott tudomására, amely az élményt csak közvetve győzi le, amennyiben csak azt a körülményt győzi le (a látás képességét), amely a hajlandóság megvalósításának a föltétele, és így erre a körülményre nézve a várás lehetséges marad. Hogy a varasban az átélésnek ugyanaz a hajlandósága foglaltatik, mint az észrevételben, az különösen szemléletessé válik, ha a várást és az észrevételt szorosan egymás mellé állítjuk. Ejtsük el a felhozott esetben a vakságra vonatkozó meggyőződést; hadd tulajdonítsa a sötétben fekvő emberünk a sötétséget a kontaktus hiányának, és hadd erősítse ezért szorosabbra a meglazult konnektort. E cselekvés alkalmával, a kar kinyújtásakor a világosság felgyűlésének a várása nyilvánvalóan ugyanaz a hajlam az átélésre, mely előbb közvetlenül a csavar megfordítása után volt jelen és meghíusult. Ugyanígy van jelen a hajlandóság az átélésre (a reális élmény) akkor is, mikor az élményt hosszabb idő múlva és esetleg más helyen várjuk.

A lélektannak az az általánosan elismert alapténye, hogy képzeleteink vannak, az élmények ellentétességéből ered tehát. Pedig az élmény ellentétességét a mai lélektan egészen vagy csaknem egészen figyelmen kívül hagyja, sőt, mi több, a relativitás törvényének nevéen — mely címen azelőtt többször, bár nem mindig kifogástalanul formulázták — a mai lélektan igen kiváló képviselői egyenesen visszautasítják.

Ma a lelki életet rendszeren az aktuális eszméleti állapotok lefolyó sorában találják.*) Megengedik, hogy vannak eszméletlen lelki állapotok is, azonban ebből kevés következtetést vonnak, ezeket a lelki állapotokat az aktuálisokkal nem foglalják egységbe, és azt, hogy eszméletlen lelki állapotok is vannak, különösségnek, szinte rendellenességnek tüntetik fel.

E felfogás szerint az aktuális élményeket a lelki életen kívül eső fizikai körülmények idézik elő, az aktuális képzeteket, varasokat, ítéleteket pedig az élmények eddigi sora. A cselekvést is aktuális eszméleti állapotok — élmények és képzetek (várások, ítéletek) — határozzák meg e nézet szerint. A valóságban azonban az aktuális élmények létrehozásában a fizikai körülményekkel összeműködnek a már meglevő fenomenális élmények is; az aktuális élmények fenomenális élményállományunknak vagy (hogy e rosszhangzású szót kike-

*) A relativitás törvényt is fogalmazták néha úgy, hogy csak az aktuális élménysorunkban végbemenő változásokat élhetjük át.

rüljük) élménytartalmunknak változásai. Ugyanez áll az aktuális várásokról is. Cselekvéseinket is csak annyiban határozzák meg az aktuális eszméleti állapotok, amennyiben fenomenális élménytartalmunkon, a jövőre vonatkozó fenomenális varasainkon változtatnak. Emellett azonban cselekvéseink meghatározásában közreműködik fenomenális élménytartalmunknak egy nagy, változatlan és eszméletünkre nem jutó része is. A lelki tényezők legnagyobb része az eszméleten kívül marad. Az eszmélettel járó állapotok eszméletlen élménytartalmunkon játszódnak le, erre gyakorolt hatások. Azt hiszem, ez a magyarázata annak is, hogy az aktuális eszméleti folyam folytonosan változó elemekből áll. Mert amikor a fenomenális élménytartalom valami módon megváltozott, akkor ez a változás egyszersmind meg is szűnt. Ha pl. új észrevétel, vagy új várás merül föl, akkor ezzel az új meggyőződés meg is van, és aktualitása megszűnik. Az aktuális eszméleti állapotok változások, és a változás természeténél fogva átmeneti dolog.

A megmaradó fenomenális élmény-tartalom viszont minden oly időre, minden oly helyre, minden oly körülményekre vonatkozó meggyőződéseket jelent, amelyekre vonatkozólag nincs legyőzve. A jelen időre, a jelen helyre vonatkozólag aktuális ellentétes élmények győzik le; a múltra vonatkozólag ellentétes emlékezések; azonban sem a jelenre, sem a múltra nézve nincs legyőzve más helyekre vonatkozólag; legyőzetlen ebben a formában is: „ha más körülmények volnának jelen vagy lettek volna a múltban, akkor más következmények állnának vagy állottak volna be”. Legyőzetlen a jövőre vonatkozólag is, mely egyébként még egészen üres. A jövőre nézve ugyan az a fenomenális élménytartalom érvényesül, mely a jelenben és a múltban is minden le nem foglalt helyet betölt. A megmaradó élménytartalom a nem jelen időre, helyre és körülményekre vonatkozólag mint képzetek-hordozta várás lép föl, mert amaz időt, helyet és körülményeket a jelenlevők legyőzték.

Az időnek aktuális átélése is az élmény megmaradásán és ellentéteességén alapul. Az időnek aktuális átélése valami többnek és mindig többnek átélése, tehát a fenomenális[élmény-tartalomnak folytonos változása. A jelennek aktuális átélése épen egy bizonyos quantumnak átélése, mely a múlt kisebb quantumát s a jövőben helyezett élmények nagyobb quantumát legyőzi. A várás e bizonyos mennyiség legyőzött csökkentését vagy megtoldását foglalja magában (aszerint, amint a múltra, a jövőre vagy a jelenben is meglevő más helyre vonatkozik, mely utóbbit csak a jövőben érhetjük el); a várás maga azonban a jelent foglalja el, ha aktuális.

Fentebb az emlékezésről volt szó. Ez az élmények megmaradásának egy különös módja. Az élmények t. i. nemcsak úgy maradnak meg, hogy gyakoriságuk és az asszociáció bizonyos fenomenális élménytartalmat határoz meg, mely minden különben üres helyre betolakszik, hanem úgy is, hogy az egyes különös élmények elmúlt voltak tudatától kísérve megmaradnak. Ez utóbbit nevezzük emlékezésnek. Mint emlékezések az élmények rendszeren leginkább előfordulásuk idejének élményével együtt maradnak fen. Az ez egyszerű leírásban foglaltaknál többet az emlékezésről mondani nem tudok.

10. Az előbbi szakasz állításain bizonyára a következőket fogják kifogásolni. Az előadottak szerint — ilyesmit fognak mondani — valamely ténypár (tény és ellentétes tény) egyik tagjának első aktuális átélése föltételezné e pár másik tagjának fenomenális (tehát egyszersmind reális) átélését, hajlandóságot ez átélésre (ama tárgy varasát); ennek azonban ismét az a föltétele, hogy ezt a tagot már előbb aktuálisan átéltük legyen, ami ismét föltenné, hogy az előbbinek fenomenális élménye van meg; ez *circulus vitiosus*.*)

Erre a válasz a következő;

A ténypárnak első reálisan jelenlevő tagját aktuálisan (eszmélettel) nem éljük át, azonban az mégis hátrahagy egy reális élményt, hajlamot az élmény folytonos átélésére és varására. Ha ugyanis későbbben az ellentétes tag is reálisan megjelenik (azaz az ellentétes tag objektív külső föltételei hatnak), akkor e változás következtében az eszméletben egyszerre megjelenik az első tag továbbátélésének hajlama és ezzel szemben, meglepetésképpen, az ellentétes tag átélése. Minden párnak az a tagja tehát, mely reálisan elsőnek jelent meg (vagyis, melynek objektív külső feltételei hatottak elsőnek az idegrendszerre), az átélésére irányuló paralizált, legyőzött hajlam alakjában lép először eszméletünkbe. Az anya testében levő gyermek nem eszmél a sötétségre; mikor azonban a külső világosságba jut, eszméletében föllép a sötétség további átélésére irányuló hajlam (a sötétség először mint képzet lép fel eszméletünkben) és ugyanakkor a világosságnak aktuális átélése is amazzal kölcsönös ellentétben.

Ennek az állításnak igazságát először is az bizonyítja, hogy aktuális élményeknek első föllépését másképp egyáltalán nem tudjuk elképzelni, mert hisz minden tényleges élmény fogalmilag a reális ellentétes élmény legyőzése. Ugyanez állításnak egy további bizonyítékát a tapasztalás

*) Lásd ez ellenvetést Stumpf *Tonpsychologie*, I. köt. 10. old.

szolgáltatja. Tény párok első eszméletünkbe jutása ugyanis nemcsak életünk első idejében történik. Ha pl. valaki mindig csak másodrendű zongorákat hallott, igen szubjektív költőket olvasott, városi levegőt szivott, kapkodó életmódot folytatott, akkor a jobb zongorák hangját lágy-nak, Goethét gondolatokban gazdagnak, a hegyi levegőt üdítőnek, a megállapodottabb életet nyugalmasnak fogja észlelni anélkül, hogy az előtt ama zongorák hangját érdesnek, ama költőket üresnek, a megszokott levegőt bágyasztónak, életet kapkodónak találta volna. Hasonlóképpen a falusi csak a városban veszi észre, hogy az otthoni házak kicsinyek; ép így nem veszünk észre, hogy valamely előttünk ismeretlen jellegű össze-jövetel, amilyen először vagyunk jelen, „látogatott”-e vagy sem.

III. FEJEZET.

11. Két tételpárhoz jutottunk.

A képzet mint paralizált élmény.

Az egyik a várásokra vonatkozik és a következő:

Mindent biztosan várunk, amiről

képzetünk van.

Várás és ellentétes várás mindig együtt jár.

A másik az élményekre vonatkozik és így szól:

Élményünk van mindenről, amiről képzetünk van.

Élmény és ellentétes élmény mindig együtt jár.

E két tételpár hasonlósága egymaga is sejteti, hogy ugyanegy dolgot mondanak ki. A várásnak a 9. szakaszban adott elemzése is erre a meggyőződésre visz. Az első párnak alább következő további elemzése más módon is mutatja, hogy az lényegesen ugyanazt mondja ki, mint a másik pár, és hogy ez utóbbi ugyanazoknak a tényeknek elemibb fogalmazása.

Mind az aktuális várás, mind az aktuális élmény állítást, megállapítást, érvényt, erőhatást fejez ki. A várásban ezt az erőt a képzet hordozza; az aktuális, pozitív élményben pedig az érzet (legtágabb értelemben véve e szót). Az aktuális negatív élményben ismét képzet jelenik meg, de legyőzött erővel. Az előbbi fejezetben láttuk, hogy az aktuális negatív élményben reálisan benne van a tagadott pozitív élmény, de legyőzve, paralizálva. Azt is kifejtettem, hogy kérdéseinkben, melyekkel a valósághoz fordulunk, két reális élmény foglaltatik. Reális élmény tehát jelen lehet akkor is, ha aktuálisan csak képzet hordozza. Ha sikerül kimutatnom (amit a 9. szakasz utolsó bekezdéseiben remélhetőleg már nagyon valószínűvé tettem), hogy a várásban is reálisan jelen van az élmény, bár csak képzet hordozza, akkor ezzel a várásokra vonatkozó tételpárt az élményekre vonatkozó tételeinkre vezettük vissza.

Nos csöppet sem nehéz kimutatni, hogy a képzetben (legyen az várásnak, kívánságnak, kérdésnek — amely a kívánság egy neme — vagy egyáltalán bármely funkciónak a hordozója) benne van az élmény; sőt mi több, ez a tény minden továbbiak nélkül nyilvánvaló, bármily merésznek és képtelennek lássék is ez az állítás. És, azt hiszem az olvasó is el fogja e tényt ismerni, ha — bár eleinte bizonyára ellenkezve — figyelemmel kíséri a következő rövid meg gondolást.

Ha valamit képzelek, akkor előttem az elképzelt tény van jelen, a valóságos élmény és nem más valami. Ha pl. elképezem az anyámat, akkor az anyám van jelen előttem, úgy, amint őt átéltem. Ha ez nem volna igaz, hogyan tudnék minden hozzá hasonló aszszonyt, akit átélek, tőle megkülönböztetni, bármekkora legyen is a hasonlatosság? És hogyan ismerhetnék rá az anyámra, amikor újra átélem?

Tudom, hogy az általánosan elismert tanítás szerint a képzet az érzetnek csak tökéletlen, halvány, ingatag másolata. Sőt némelyek azt állítják, hogy a képzet az élménytől egészen eltérő szimbólum, hogy semmi sincs benne, ami az érzettel közös volna. Ez az utóbbi állítás valószínűleg abból ered, hogy egyik-másik embernek e másolatok alkotására igen tökéletlen a képessége. Én nem tartozom ezek közé, én azokat a másolatokat nagyon jól ismerem. Ámde azt állítom, hogy: nem azok a másolatok a képzetek, melyekkel a tárgyakra ráismerünk, amelyekkel várunk, kívánunk, kérdezzünk és döntésért a valósághoz fordulunk stb. Ez egészen bizonyos. Mert hiszen jól tudjuk, hogy azok a másolatok tökéletlenek, és honnan tudhatnók ezt, mihez mérhetnők ama másolatok teljességét, ha nem volnának más képzeteink, ha képzeteink nem volnának egyebek, ha az élmény nem lenne bennünk teljességében jelen, ha a képzet nem foglalná magában a teljes élményt?

Épen a dolgok ezen állásánál fogva képesek az e másolatok alkotásában kevésbé kiváló emberek épen úgy ráismerni a dolgokra, mint azok, akiknek e másolatok alkotására jobb tehetségük van. Mikor egy pszichológus ezeket írja: „Egy hegy képzete a valódi hegynek halvány, ingatag, tökéletlen másolata”, akkor épen ezzel a kijelentéssel ismeri el, hogy a valódi hegyről más képzete is van, mint az a halvány, ingatag, tökéletlen másolat, és hogy a hegyre nem ezzel a másolattal, hanem azzal a másik képzettel gondol. A tétel önmagának mond ellent; a pszichológus, mikor fölállítja, nem mond igazabbat, mint a szemfényvesztő, aki így szól: „Megfogom ezt a botot”, és a kezébe vesz egy poharat.

Hasonló érveléssel kimutathatjuk azt is, hogy a képzet, amelyel gondolkozunk, az élménytől teljesen eltérő szimbólum sem lehet. Mert ahhoz, hogy tudjuk, mit szimbolizál ez az állítólagos szimbólum, ahhoz, hogy a szimbólumnak megfelelő élményre újra ráismerjünk, és hogy azt más élményektől megkülönböztessük, megint egy nem-szimbolikus képzetre, helyesebben arra lenne szükségünk, hogy az élmény maga jelen legyen bennünk. *)

Az előadottak logikai szükségességgel bizonyítják, hogy a képzetben bennfoglaltatik az élmény, hogy a képzet maga az élmény. Súlyt vetek rá, hogy ez a bizonyíték teljes. Minden kétség jogosulatlan e bizonyítékkal szemben. Most arra a kérdésre térek át, hogy mi járul hozzá a reálisan jelenlevő élményhez, ami azt képzetté alakítja át.

Válaszom erre a kérdésre a következő: az élmény le van győzve, paralizálva, kompenzálva, helyesebben túlkompenzálva van. Jelen van, de legyőzötten, paralizáltan. A képzet az élménynek nem tökéletlen maradéka, reziduuma, nem kevesebb valami annál, nem *beau resté*, hanem több annál: az egész élmény, de egy másik élménytől legyőzötten, paralizáltan. A dolgok ez állását világosabbá fogja tenni, ha más hasonló viszonyokra utalok.

A nyomásban benne van a mozgás, de paralizáltan. Közvetlenül érzem, hogy a nyomás, melyet érzek, hajlandóság egy bizonyos irányú és impulzusú mozgásra. Közvetlenül benne tudom ezt a nyomásban. Minden tárgyban benne van minden hasonló, azonban részben paralizáltan. A szürkében benne van a fehér és a fekete, de részben paralizáltan.

És mi paralizálja az élményt a képzetben? Az aktuális negatív élmény esetében a reális negatív élményt a pozitív élmény paralizálja. A fenomenális ráismerés esetében (mikor a megszokottat nem éljük át újra, mikor az nem tűnik fel) az ellentétes élményt szintén a (fenomenális) pozitív élmény paralizálja. A varasban a várt időt, helyet, körülményeket és ezekkel együtt, ezekben a várt élményt is a jelen idő, hely és körülmények paralizálják.

E felfogás szerint azok a tökéletlen, halvány, ingadozó másolatok, melyeket rendesen, de hibásan képzeteknek neveznek, mégis érvényesülő, a paralizáltságból kiszabaduló részletélmények, részlet-hallucinációk.**)

És e felfogás szerint az aktuális ráismerés a paralizá-

*) Arra a kérdésre, hogy milyen élmény van benn az általános képzetekben vagy fogalmakban, illetőleg azok általános, lényeges tartalmában, az a felelet, hogy: éppen e tartalom átélése.

**) A pszichológus, aki a fentebb említett mondatot leírja, kevésbé hallucinál, mikor a képzet szót írja, mint mikor a valódi hegyet írja (ennél megérőlteti magát), és így jut el említett tételéhez.

lásnak a teljes megszűnése (amely normálisan a megfelelő objektív feltétel teljesedése folytán következik be); oly tény, amelynek ismerete, mint a következő fejezetekben látni fogjuk, a lelki élet megértésére nélkülözhetlen.

Van hamis felismerés is. Ugyanis ha volt valami körülményhez, pl. valami névhez fűzött élményünk, lehetséges, hogy később tévesen más élményt kapcsolunk össze avval a körülménnyel, pl. a névvel; a bennünk visszamaradó élmény t. i. megváltozik, és pedig különösen akkor, ha ismétlésekkel nem erősítettük meg emlékezetünkben. Minden képzet paralizált élmény, azonban ily esetekben már nem az az élmény, ami kezdetben volt. A képzet helytelensége közvetlenül meg nem állapítható; a képzetnek szükségkép az az aktuális élmény tesz eleget, amely benne reálisan foglaltatik, és amellyé a képzet lesz, ha paralizáltsága az objektív föltétel jelenléte folytán megszűnik.

A képzet akkor válik aktuálissá, ha a jelen időtől, helytől és körülményektől paralizált élménytartalomban (a várásállományban) valami reális ellentétes élménytől származó újabb paralizálás (új várás, vagy megerősödött várás) lép föl, vagy ha ezzel a várásállománnyal vagy valamely, a jelenre vonatkozó élménnyel szemben reális élménytől (esetleg ennek értékéből folyólag kívánásból, lásd V. fejezet) származó nyomás lép fel (negatív várás vagy élmény). Ez a nyomás, minthogy helyette, ha nem volnának akadályok, aktuális várás vagy aktuális élmény állna elő, épen ezért az eszméletet nyugtalanítja. Oly képzet, mely nem hordoz meggyőződést, ítéletet, egészben vagy részben legyőzött élményt, sohasem fordul elő, az pusztá absztrakció.

Minthogy a jelen fejezetben a varasokat élményekre vezettük vissza, a következőkben gyakran a varasokról is mint élményekről fogunk beszélni és a szűkebb értelemben vett élményeket észrevétel-élményeknek fogjuk nevezni.

IV. FEJEZET.

12. Most ki akarom mutatni, hogy **Az élmény megmaradása föltételes ítéleteinkben (v. ö. föntebb és ellentétesége mint a 225. old. ** jegyzetét) is megföltételes ítélet alapja.** nyíl vánul két alapelvünk. Fogjuk látni, hogy ép e tény magyarázza meg ezeknek az ítéleteknek hasznát.

Ahhoz, hogy egy ily tartalmú föltételes ítélethez jussunk: „Ha F föltétel teljesül, akkor K következmény is biztosítva van”, a következőkre van szükségünk. Mindenekelőtt birtokunkban kell lenni az F és nem- F ”, a K és nem- K képzeteknek és annak a várásnak, hogy mind F és nem- F , mind K és nem- K lehetségesek. E lehetőségvárás

nélkül föltételek megállapítására nincs alkalom. E lehetőségvárás úgy keletkezik, hogy F , vagy nem- F , K , vagy nem- K élményeket aktuálisan átéljük, úgy, hogy az azelőtti reális és eddig cáfolatlan, de eszméletlen nem- F , illetve F és nem- K , illetve K állapot egy reális és fenomenálisán nem egészen, sőt általában le nem győzött élményt hagyott hátra, amellyel ellentétben az az aktuális élmény föllép. Azután aktuálisan át kell élnünk F -et K -val azon (időbeli vagy térbeli) összefüggésükben, melynek alapján később K -t az F -fel együtt várjuk (mert nyilvánvaló, hogy e várás ily viszonyban aktuális átélését föltételezi). Ez átélés föltételei: először az, hogy nem- F és nem- K reális és fenomenálisán nem egészen legyőzött élmények maradtak legyen, amelyekkel szemben F -et és K -t aktuálisan átéljük; másodszor az, hogy az ellentétes viszonyban, vagy egy ellentétes viszonyban (ha több is van) eleinte eszméletlen reális élménye fenomenálisán, ne egészen legyőzötten maradt legyen meg, amellyel ellentétben F és K viszonyát aktuálisan átéljük. Ily ellentétes viszony természetesen csak más tárgyak közt lehetett jelen, mert hisz F és K közt mindig csak a másik viszony van.

Igen csekély ismerettani megfontoltság esetén, vagyis ha a szellemet a szokás nagyon lenyűgözi, ennyi elegendő a föltételes ítélet keletkezésére. Mert az ily csekély megfontolású egyén ezután fenomenálisán lehetségesnek tartja mind F -et, mind nem- F -et, továbbá mind K -t, mind nem- K -t, azonban F -fel ama viszonyban csak K -t várja, mert ennek az összetételnek nem mondott ellen oly összetétel, melyben F a nem- K -val lett volna együtt. És amaz előbbi összetételt épen a nem- A -nak s az ellenkező viszonyban fenomenálisán nem egészen legyőzött varasává (helyesebben az ily természetű reális élménnyel) szemben élte át. Tehát ez az ismerete áll elő: „Mind K , mind nem- K lehetséges; ha azonban F van jelen, akkor F -hez bizonyos viszonyban K -t kell várni”, és ezentúl ezt a viszonyt, minthogy fenomenálisán biztosan várja, akaratlanul aktuálisan többé egyáltalán nem éli át (az nem tűnik föl neki). Nagyobb ismerettani megfontoltság, a szellemnek a szokástól való nagyobb szabadsága esetében a nem- K -nak reális varasát (helyesebben reális élményét) fenomenálisán nem győzi le teljesen az F - K -nak egyszeri aktuális átélése; az F -fel kapcsolatban a nem- K -t is lehetségesnek tartjuk; ennek következtében a F és K átélése ismét feltűnik és feltűnik mindaddig, míg a nem- K -nak reális élménye ebben az összetételben fenomenálisán teljesen el nem nyomatik, vagyis míg a feltételes ítélet egészen biztossá nem válik. A nem- F -fel mind K -t, mind nem- K -t várjuk, illetőleg fenomenálisán nem egészen legyőzött állapotban átéljük; épen ezért feltűnik (ezért aktuálisan átéljük), ha nem- F

folytonosan *nem-K*-val van kapcsolatban, és így előáll a föltételes ítéletnek az a másik része hogy: „A *nem-F* mindig *nem-K*-val jár”.

A föltételes ítélet tehát az *F* és *nem-F*, illetve *K* és *nem-K* reális élményeit fenomenálisán nem egészen legyőzött állapotban tartalmazza, azonban úgy, hogy mikor a *nem-F*-t *F*-nek aktuális átélése vagy fenomenális biztos várása fenomenálisán legyőzi vagy viszont, a *K*, illetve *nem-K*-nak reális élménye, mint várás, aktuálisan vagy legalább fenomenálisán (lásd a következő utáni szakaszt) bizonyossá válik, a *nem-K*-nak, illetve a *K*-nak várása ellenben legyőzetik.

Ha pl. *F*-et éljük át aktuálisan, azaz ráismerünk, akkor a *nem-F* reális élménye és ezzel a *nem-K*-nak fenomenálisán nem egészen legyőzött várása legyőzetik és *K*-t várjuk el biztosan; *F*-fel együtt *K* is kimenekül a paralízáltságból. Nem kell, hogy ezt a föltételes ítélet aktuálissá válása (eszméletünkbe jutása, úgyszólván ismétlése, felmondása) közvetítse; sőt ellenkezőleg a föltételes ítélet sohasem lesz aktuálissá, ha egyszer fenomenálisán, biztosan áll. Azonban a föltételes ítélet átváltozik azzá a kategorikus ítéletté, hogy: itt van *F* (*nem* a *nem-F*), tehát *K* várható (*nem* a *nem-K*); a reális élmények, melyekből a feltételes ítélet áll, megváltoztatják fenomenális állapotukat, a részleges győzelem (a lehetőség) teljes győzelemmé (biztossággá) válik.

Ha későbbi tapasztalatok következtében bizonyos körülmények között az *F*-et egész biztosan várjuk, akkor ezen körülmények között a *F*-et aktuálisan akaratlanul többé nem éljük át, amikor ennek objektív külső feltételei jelen vannak, és *K*-nak várása sem válik aktuálissá, fenomenálisán azonban jelen van. Ha t. i. *F* várásának téves volta következtében ezen körülmények között objektíve *nem-F* mutatkoznék, akkor a *nem-K* várása válnék aktuálissá. A két egymást kizáró feltétel egyikének teljesevé s az ehhez fűződő várás maradhat tisztán fenomenális, vagyis eszméletünkön kívül, azonban mindkét föltétel teljesevé és mindkét következmény várása *nem*; a föltételek egyikét minden esetre aktuálisan átéljük, és a hozzáfűződő következményt mindenesetre aktuálisan várjuk, ha amaz élmény objektív föltételei jelen vannak. Nyilvánvaló, hogy a váratlan e feltűnése szükséges ahhoz, hogy tévedéseinket, fenomenálisán nem egészen legyőzött élménytartalmunk helytelenségét fölismerjük. Az épen kimondott tényállásnak igen nagy a fontossága a cselekvésnek (a VIII. fejezetben tárgyalandó) elméletében.

A föltételes ítéletnek ez elemzése nélkül, annak feltüntetése nélkül, hogy a föltételes ítélet egymást részben kölcsönösen paralízáló reális élményeket tartalmaz, és hogy a ráismerés az egyik

élménynek a paralizáltságból történő felszabadulását s a másiknak teljes paralizálását jelenti, — a föltételes ítélet nagyon csodálatos dolognak látszik. Mert a föltételes ítélet nem a valóságról mond valamit, hiszen előzményeinek tartalma: „ha. . . stb.” csak képzetekből áll, és így értéke a valóság eldöntésében egészen rejtélyesnek tűnik fel. Az előadott elemzés azonban kimutatja, hogy a föltételes ítélet teljesen a valóságra vonatkozik; csak túlsúlynak kell fellépni az egyik oldalon, hogy maga a föltételes ítélet a valóságra vonatkozó fenomenális biztosvárásává változzék át.

V. FEJEZET.

Az élmény megmaradása és ellentétessége, mint a kívánás alapja.

13. A kívánás is az élmény megmaradásán és ellentétességen alapszik. Csak akkor kívánhatok valamit, ha nem vagyok biztosan meggyőződve arról, hogy az ama bizonyos körülmények között, ama bizonyos időben és helyen, amelyre a kívánság vonatkozik, megvan (megvolt*), meglesz); a kívánsághoz szükséges vagy az ellentétéről való fenomenális biztos meggyőződés vagy legalább az ellentét fenomenális lehetőségéről való meggyőződés. A negatív meggyőződésben azonban, mint tudjuk, reális élményként benne van a tagadott pozitív meggyőződés,**) melyet amaz csak fenomenálisán győzött le; a lehetőségi meggyőződés is tartalmazza a tagadott, kívánt meggyőződést mint reális élményt, ez csak fenomenálisán részleg le van győzve. A kívánságban épen ez az ellentétes reális meggyőződés feszeng, tolaakszik, tör, gyakorol nyomást az egészben vagy részben győzelmes reális meggyőződés ellen. Győzelemre, fenomenális létre, az ellentétes meggyőződés elnyomására, annak fenomenális nem-létére törekszik. Ha győzelmessé válnék (vagyis, ha a kívánság teljesezésbe menne), akkor a törekvő reális élmény aktuálissá is válnék, törekvése tehát az eszméletet nyugtalanítja; maga nem aktuális, azonban nyomásáról van eszmélet. Ez a nyomás megzavarja a győzelmes reális meggyőződés esetleges tisztán fenomenális, eszméletlen voltát is és e meggyőződést az aktualitásnak, a tudatosságnak bizonyos nyomával vonja le.

Egészen hibás volna azt mondani, hogy az ellentétes képzet a kívánság hordozója; a kívánság nem vonatkozhatik képzetre, csakis a valóságra. Ez a kívánság: „bár csak meleg volna” annyit jelent, „bár csak igaz volna az, hogy meleg van”. Ahhoz, hogy valaki

*) A kívánság a múlta is vonatkozhatik: „Bárcsak így és így történt volna!”

***) Hogy ez az emlékezeti meggyőzésekéről is áll, azt fölösleges bővebben megvilágítani.

meleget kívánjon, nemcsak a meleg képzetével kell rendelkeznie, hanem evvel a meggyőződéssel is: „meleg van”. Igaz, hogy e meggyőződésének legyőzött állapotban kell meglennie, amely állapotát meggyőzéseknek a szokásos lélektan nem ismeri.*) De épen ezért a szokásos lélektan nem is képes a kívánást kielégítően elemezni, elemeire bontani, illetve elemekből (képzetekből és nyomásból, törekvésből) fölépíteni. Érdekes példát szolgáltat erre Ehrenfels**) leírása. Ez a becsületes és éleseszű gondolkodó, ki teljesen érzi a nehézséget, azt mondja, hogy „a vágy tárgyát kifejezetten valóságosnak képzeljük, a szubjektív valósággal folytonosan oki viszonyba állítjuk, az okszövevénybe beigtatjuk”; oly leírás, amelyet nem lehet fogalmilag egészen tisztának nevezni.

A kívánást a teljességéről alkotott meggyőződés, tehát egészen vagy részben legyőzött és feltörekvő élmény győzelmissé válása szünteti meg.

Pikler Gyula.

(Befejező közlemény a következő számban.)

*) És igaz, hogy senkinek sincs képzete máskép, mint ily legyőzött, tagadott meggyőződés formájában.

**) *System der Werttheorie*. Bd. I., 126. old.

